

Л.М. Колодкина и проф. С.В. Максимова. М., 1999. 6. Уголовное право. Общая часть. Учебник / Под ред. Проф. В.Н. Петрашова. М., 1999. 7. Уголовное право Российской Федерации. Общая часть: Учебник / Под ред. проф. Б.В. Здравомыслова. Изд. 2-е, перераб. и доп. М., 2000. 8. Емельянов В.П. Терроризм и преступления с признаками терроризирования (уголовно-правовое исследование). М., 2000. 9. Еникеев М.И. Основы общей и юридической психологии: Учебник для вузов. М., 1996. 10. Лазурский А.Ф. Классификация личностей. Л., 1924. 11. Толстой Л.Н. Псих. собр. соч. Т. 32 М. 12. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность. М., 1975. 13. Романов В.В. Юридическая психология: Учебник. М., 1999. 14. Рубинштейн С.П. Основы общей психологии. У 2 т. М., 1989. Т. 1. 15. Еникеев М.И. Юридическая психология. Учебник для вузов. М., 2000. 16. Давышин И.Н. Уголовно-правовая охрана общественного порядка. М., 1973. 17. Давышин И.Н. Основные вопросы уголовно-правовой охраны общественного порядка: Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. К., 1975. 18. Маркс К. и Энгельс Ф. Немецкая идеология // Маркс К., Энгельс Ф. Соч. 2-е изд. М., 1955-1983. Т. 3. 19. Социальная психология. Крат. очерк / Под общ. ред. Г.П. Предвечного и Ю.А. Шерковина. М., 1975. 20. Гершен А.И. Собр. соч. В 30-ти т. М., 1957.

Надійшла до редакції 03.01.02

М.М. Сапга

ПРОСТІР ЗЛОЧИННОСТІ: МЕЖОВІ КОЛІЗІЇ

Термін «злочинний простір» був запропонований І.П. Рушенком, який в свою чергу спирався на роботи П. Сорокіна і Г. Зіммеля про соціальний простір, теорію соціального поля П. Бурдьє та на особистий аналіз значного обсягу емпіричного матеріалу. «За аналогією із світлою стороною соціуму, – пише І.П. Рушенко, – тут (у «злочинному просторі» – М.С.) також є своя стратифікація, позиції і диспозиції, соціальні групи, «низ» і «верх» тощо. Простежуються, принаймні, дві чільні вісі диференціації (стосовно професійної злочинності) – горизонтальна і вертикальна. До горизонтального напрямку диференціації можна віднести соціально-територіальний і, з певними застереженнями, професійний розподіл злочинних професій. <...> Вертикальну вісь становлять позиції, які відповідають за старшинство, вони позначають ієрархію в злочинному світі» [1, с.221]. Використовуючи методологію П. Бурдьє щодо соціального поля, І.П. Рушенко розглядає простір злочинності як систему підпросторів – соціальних полів: економічного, політичного, соціального, символічного і кримінально-правового. Вказані розробки автора складають потужний базис для подальшого соціологічного аналізу простору злочинності і вирішення різноманітних завдань, цікавих з наукового боку і корисних з соціального.

Значимі, що не менш цікаві і важливі теми та завдання аналітичних досліджень виникають при розгляді різноманітних колізій на межах різних просторів. Так, розвиток природничих наук значною мірою обумовлюється досягненнями різноманітних міжгалузевих наукових дисциплін. Наприклад, виникнення такої сфери досліджень як математична фізика дало в свій час потужний імпульс розвитку теоретичної і експериментальної фізики. Подібне відбувається і в суспільних науках. Майже всі галузеві соціології: соці-

ологія політики, соціологія релігії, інвайронментальна соціологія, соціологія злочинності тощо є фактичним виходом загальної соціології в науковий простір, спільний з іншими науковими дисциплінами.

Метою цієї роботи є звернення уваги соціологів до кола тем, предмет яких належить до «межової смуги» простору злочинності. Це специфічна «територія», але як і звичайний соціальний простір вона є результатом колективних зусиль всіх соціальних суб'єктів, які знаходяться в цій просторовій смугі, або перетинають її.

У порівнянні з простором злочинності соціальні актори та соціальні процеси, що домінують у «межовій смугі», мають суттєві відмінності. Характерною рисою простору злочинності є його експансія в навколишній простір. Процес експансії – поширення своїх кордонів – відбувається саме в «межовій смугі». Для розробки соціальних технологій, спрямованих на запобігання цьому процесу, необхідно ретельне вивчення механізмів і особливостей його здійснення.

Експансія простору злочинності може проходити у вигляді залучення людей (частіше молоді) до злочинної діяльності, і в поширенні її на деякі сфери людської діяльності. В зв'язку з чим потребують уваги соціологів також суб'єкти дії, функціональна належність яких може бути віднесена як до простору злочинності, так і до «світлої сторони соціуму»¹. Злочинцям цього типу хоча й притаманна низка спільних психологічних і соціальних рис, але вони не завжди складаються у стійкі злочинні групи і не створюють сталих зв'язків у просторі злочинності. Для ідентифікації їх як соціальної групи, а також викриття і припинення їхньої злочинної діяльності необхідно визначити особливі соціально-психологічні якості і характеристики таких злочинців, вивчати мотиви і мотивації їхньої діяльності. Також важливим є вивчення технологій рекрутизації потенційних злочинців до злочинної діяльності і процесів інтеграції кримінальних капіталів у легальний бізнес.

В «межовій смугі», в цій специфічній транзитивній зоні, відбуваються не тільки обмінні процеси, а й процеси рефлексивні. У суспільній свідомості існують одночасно образ реального соціального простору і зразок нормативного соціального простору. Особистість перевіряє обставини свого реального життя з нормативним зразком, у відповідності до якого злочинний світ існує далеко за межею її звичайного життя і завжди має негативну оцінку. Але якщо каналом експансії злочинного простору в суспільну свідомість є поширення злочинної субкультури, а культурний опір з боку суспільства не є достатньо потужний, то спостерігаються зміни нормативних зразків на рефлексивному рівні – відбувається процес хабітуалізації – узвичаєння злочинного простору, а в деяких випадках і його романтизація. Так, слід нагадати, що 20-25 років тому «блатний» шансон В. Висоцького і О. Розенбаума, касети Віллі Токарева та інше сприймалися публікою як своєрідна екзотика, як короткочасне і безпечне входження в «той світ» злочинний і чужий. Тоді і «Мурку» можна було почути

¹ Можливість суб'єкта дії займати вакансії у двох або більше функціонально-діяльних просторах розглядалася нами в роботі [2].

лише в специфічній компанії, де неохоче приймає чужих. Але зараз «блатна лірика» прийшла до широких мас людей і у різноманітному асортименті присуття в кожному дарюку, де продають аудіокасети та CD-диски, її активно транслюють (пропагують) деякі регіональні радіостанції. Вже відомі діячі науки і культури, не соромлячись, підтверджують свої приятельські стосунки з кримінальними авторитетами. А саме таких авторитетів у серіалах «про бандитів» грають провідні актори, які завжди в будь-якій ролі викликають симпатії глядачів. Слід застеретти – це не просто поширення блатної субкультури. Наслідком цього може стати примиренське, толерантне ставлення до злочинних явищ в нашому суспільстві.

Одночасно з експансією простору злочинності в межовій смузі йде і процес обмеження його експансії. Проходить він головним чином на рефлєкторному рівні в рамках соціалізації особистості, і профілактика злочинності є складовою частиною цієї діяльності. На жаль, цей процес виступає як система окремих заходів, не спрямованих конкретно на прояви поширення простору злочинності, що виникають. Для ефективного обмеження простору злочинності необхідний постійний моніторинг його експансії і організація дій, безпосередньо спрямованих в опозицію експансії.

Краї простору злочинності співпадає з краєм кримінально-правового поля [1, с.227-236]. Тобто поза цим краєм непорушно діє закон, а на просторі злочинності право порушується і виникають кримінальні ситуації. Але соціальні зміни, що відбуваються в суспільстві, викликають необхідність змін або корекцій застарілих норм і правил. Практичний механізм здійснення цих змін не справа юристів, але для соціологічного аналізу важливим є те, що перші сигнали законодавцям про необхідність змін або удосконалення норм і правил посилає соціум, а точніше, виходять вони з «межової смуги» на кордоні з простором злочинності. Саме там йдуть змагання між новою соціальною реальністю і застарілими нормами життя. Іноді вони нагадують гру [3]. Іноді – жорстоку боротьбу з жертвами, яких згодом реабілітують (так звані валютники, спекулянти, приватні підприємці тощо).

На межі простору злочинності здійснюються і такі соціальні технології, як акції протесту. Ці дії – демонстрації, марші-походи, пікетування, страйки, перешкодження роботі транспорту або установ і т.п., мають метою звернути увагу влади і громадськості на виниклу небезпеку суспільству або окремим соціальним групам. Конфронтація в цьому випадку послуговує сигналом для влади про те, що їй краще змінити курс, щоб не стикнутися в майбутньому з більш потужними виступами.

Соціальні технології протестного типу часто здійснюються на межі дозволеного встановленими нормами і правилами діяльності, а іноді переходять за цю межу. Звичайно, що останнє слід класифікувати як порушення встановленого правового порядку. Але є й точка зору, у відповідності до якої подібна демонстративна *громадянська непокоря* є цілком природним для демократичного суспільства явищем. Ця думка спирається на те, що слабким місцем демократії є необхідність меншості підкорятися більшості, а думка більшості і істина не обов'язково співпадають. Ю. Габрмас відмічав, що громадянська непокоря є символічним порушенням

певного правила з боку меншості як ультимативний засіб заклик до більшості з тим, щоб вона ще раз осмислила принципи свого рішення і по можливості переглянула його. Зазначимо, що в значному числі випадків влада (в демократичному суспільстві влада належить більшості) з розумінням ставиться до демонстрації громадянської непокорності і її учасники не несуть значних покарань. А висунуті під час демонстрування вимоги тим чи іншим чином враховуються владою в її подальших діях. З цього погляду акції громадянської непокорності виглядають як публічне – перед владою і громадськістю – висловлення думки меншості. З об'єктивних позицій демонстрація громадянської непокорності є проявом соціального конфлікту, який до того перебував у латентному стані. Так як громадянська непокорність тією чи іншою мірою зачіпає чинний правопорядок, то найбільш уразливими в цій конфліктній ситуації стають безпосередні охоронці правопорядку. До речі, необхідність запобігання подібних конфліктних ситуацій додатково накладає на ОВС як функцію прогнозу громадянської непокорності, що назриває, так і функцію сприяння запобіганню проявам громадянської непокорності. До цієї функції мусить належати також надання владі пропозицій щодо зміни застарілих норм і правил діючого правопорядку.

В роботі розглянуті соціальні явища і процеси, які відбуваються на межі простору злочинності. На думку автора, ця діяльність має бути поглиблена і поширена. Метою її мусить стати не тільки накопичення нового знання в галузі соціології злочинності, а розробка на його ґрунті конкретних соціальних технологій, спрямованих як на локалізацію і купцювання злочинної діяльності в цієї особливій «межовій смузі», так і на протидію експансії простору злочинності та подальше його обмеження.

Список літератури: 1. Рущенко І.П. Соціологія злочинності. Х., 2001. 2. Саппа Н.Н. Социальная группа работников умственного труда: функциональный и социальнo-технологический подходы к анализу // Вісник Харківського національного університету ім. В.П. Каразіна «Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи». 2000. № 492. 3. Саппа Н.Н. Развитие норм, правил, нрав и игровая деятельность // Практична філософія та правовий лад: Збірка наукових статей. Х., 2001.

Надійшла до редакції 05.01.02

І.П. Рущенко

ЧИ МАЄ СОЦІУМ ЗЛОЧИНЦІВ ВЛАСНУ ІДЕОЛОГІЮ?

Поставлене у заголовку питання передбачає для відповіді дихотомічний вибір: «так», або «ні». Аудиторія читачів, мабуть, поділиться у певній пропорції на тих, хто ладен дати позитивну відповідь, й осіб, які заперечують саму постановку такого питання, бо поняття ідеології не є релевантним злочинному соціуму. Дійсно, слово «ідеологія» у нас асоціюється з чимось «високим», теоретично оформленим, принаймні, з тим, що становить розвинуту форму свідомості. Чи обтяжена свідомість звичайного криміналітету подібним? Заперечення можуть будуватися й на тезі «кінець ідеології» у 90-ті рр. Говто, колись щось подібне, можливо, й існувало, але у наші часи ідеологічні прояви в злочинному світі назвали